

Діброва Сергій Степанович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри архівознавства і спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

ЛИСТУВАННЯ Я.П. НОВИЦЬКОГО З ВИДАВЦЯМИ – ЯК ДЖЕРЕЛО ВИ- ВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ДОСЛІДНИКА

Статтю присвячено аналізу листування відомого дослідника “запорозьких старожитностей” Я.П. Новицького (1847-1925 рр.) з видавцями та книгарнями.

The article is devoted to analysis correspondence of the noted researcher of the Zaporixhia antiquities Ya.P. Novytskyi (1847-1925) with publishers and bookshops.

При історіографічному аналізі творчого здобутку будь-якого дослідника, особливо за відсутності у нього розлогих синтетичних або фундаментальних праць, значну цікавість становлять його публікації у різножанрових виданнях. Вони дають можливість зазирнути до його творчої лабораторії, побачити широту його поглядів, визначити його аналітичність та здатність синтезувати різнопорядковий матеріал. Такий підхід повною мірою може бути застосований до аналізу творчого доробку відомого краєзнавця, етнографа, дослідника “запорозьких старожитностей” Я.П. Новицького (1847-1925 рр.). Його студії значною мірою стали “сировинним підґрунтям”, своєрідним “гумусом” для наукових праць про запорозьке козацтво та історію півдня України багатьох корифеїв української історіографії, і зокрема Д. Яворницького та М. Грушевського.

Як свідчить аналіз численних публікацій Я.П. Новицького у періодичних виданнях [1], найбільше він друкувався у місцевих (олександрівських, катеринославських, миколаївських та одеських) виданнях, і саме вони мають бути поставлені на перше місце в системі розгляду.

Якщо брати за основу, з одного боку, кількісний показник, а з іншого – тематичний, а саме – “запорозькі старожитності”, то найпомітнішим виявляється одне офіційне періодичне видання губернського рівня – “Екатеринославские губернские ведомости” (далі – ЕГВ). Окрім значної

кількості власне самих публікацій у ЕГВ, у архіві Я.П. Новицького збереглося його листування з редактором цього видання Ф.М. Преображенським [2]. Він, зокрема, просив у Я.П. Новицького коротких нарисів історії різних населених пунктів Придніпров’я. Однак уже під час публікації в кількох номерах (1887, № 24, 25, 27) однієї з таких статей, редакція на власний розсуд її скоротила. Редактор пояснював це “цензурними умовами і офіційністю органа печати”. Причому головною проблемою для видавців виявилася українська мова статей, використання якої обмежувалося навіть при цитуванні текстів українських народних пісень: “Статей исключительно на малорусском языке печатать нельзя, – пояснював Новицькому редактор, – а в статьях, написанных по-русски, приведение преданий, обрядных песен, легенд и т.п. по-малороссийски можно. За напечатание по-малорусски статьи... здешнему цензору прислали из Санкт-Петербурга нагоняй, тем более не позволят в губернских ведомостях, хотя, конечно, исторические песни и вообще этнографический материал, в силу истории края, непременно будет по-малорусски” [3].

У зв’язку зі сказаним редактор намагався “перепрофілювати” Новицького з історичних нарисів на більш політично “безпечні” теми, зокрема на освітнянські, описи життя сучасного йому Олександрівська тощо. Навіть публікація оригі-

нальних історичних документів газеті більше підходила російською мовою, а тому у Новицького були взяті до друку переважно матеріали російської влади (про подорож імператриці Катерини II в Новоросію, звернення гетьмана Кирила Розумовського до запорожців, циркуляри 1800 р. тощо). Навіть у відкритому на початку 1888 р. у ЕГВ відділі “Из области преданий” пропонувані Новицьким матеріали викликали труднощі для друку і не лише з приводу використання української мови. Преображенський повідомляв: “Некоторые из присланных Вами преданий не могут быть напечатаны без разрешения духовной цензуры, ибо они касаются святых. Нельзя ли лучше ограничиться без святых, с которыми трудно ладить. Цензура духовная не пропустит” [4].

Причому редактор звертав увагу Новицького на те, що його статті із “запорозької старовини” спричиняють великі труднощі редакції: статті великі за обсягом, що потребує їх розміщення у кількох номерах, цитати вимагають спеціального шрифту тощо.

При цьому Преображенський постійно “ревнував” Новицького до “Киевской старины”, куди той направляв матеріали, які, на думку редакції, могли б друкуватися в ЕГВ. Така ситуація змушувала редактора певною мірою “заохочувати” Новицького передавати свої статті до ЕГВ. Редакція безкоштовно друкувала для нього конверти, поздоровчі адреси, виступала ініціатором видання газетних статей окремими брошурами. Газета брала до друку зібрані Новицьким історичні пісні, апокрифічне листування запорожців із султаном, публікувала авторські поправки до вже розміщених текстів. Одночасно редактор жалівся автору, що губернське начальство його постійно ганить і вимагає бути “обережним” із розміщенням історичних розвідок.

У світлі всього сказаного стає зрозумілим, чому публікації Новицького у ЕГВ із тематики “запорозьких старожитностей” кількісно не більше, ніж статей про освіту, проблеми сучасного йому життя. Листування Новицького з редактором ЕГВ свідчить про намагання краєзнавця розмістити в газеті максимально можливу кількість матеріалів про козаччину, зокрема тих, що зачіпали такі достатньо політично вразливі теми, як формування української самосвідомості, специфіку релігійного життя запорожців, краєзнавчі пошуки та знахідки “запорозької старовини” у Придніпров’ї та на півдні України, надрукувати тексти українських народних пісень та переказів, інших етнографічних раритетів. І лише обмежені можливості офіційного губернського видання, його формат та цензура не давали автору змоги реалізувати свої задуми. До того ж Новицькому переважно доводилося писати на замовлену виданням тематику, на вимогу редакції скорочувати свої тексти, прислухатися до вимог редактора і цензури. А отже, публікації у ЕГВ не стільки відбивають творчий стиль і напрямок досліджень

Новицьким “запорозьчини”, скільки – перш за все – визначають можливості та особливості публікацій у цьому виданні, його редакційну політику.

Інше місцеве видання губернського рівня – “Екатеринославский листок” – відразу (початок 1882 р.) надіслало йому програму та вимоги до авторів (включно з тематикою), запрошуючи Я.П. Новицького до співпраці [5]. Вочевидь, не випадково Новицький мало друкувався в цьому виданні, оскільки під його програму не мав “відповідників” у своїй тематиці та обсязі матеріалу. Це видання було “замітним” для Якова Павловича, тим більше, з його орієнтацією на публікацію “польового матеріалу” з історії запорозького козацтва.

Протилежний приклад – збірник статей “Старый и новый Екатеринослав”, який упродовж 1900-1903 рр. готував до видання П.М. Южний. Запрошуючи до участі в ньому Новицького (19 вересня 1900 р.), він указував, що в збірник увійдуть статті першорядних учених – Д.І. Яворницького, М.Ф. Сумцова, О.М. Пипіна, Д.М. Ровінського, В.Н. Андрієвського, М. Владімірова та ін. Новицького, “как одного из редких знатоков местного края” [6], рекомендував видавцю Яворницький. Редактор пропонував Якову Павловичу дати щось “по местной старине и этнографии”.

Слід зазначити, що за умови виходу цього збірника, та ще з таким складом авторів, Новицький опинявся в не контекстуальному його здібностям та описовому методу середовищі серйозних учених. Залишається невідомим, що саме Новицький планував подати до публікації, проте можна припустити, що навіть за умови підготовки “сировинного матеріалу”, але без належного рівня його інтерпретації, що традиційно було характерним для нього, ця публікація значною мірою поступалася б за фаховим та аналітичним рівнем нарисам істориків-професіоналів. У жовтні 1900 р. П. Южний погодив з Новицьким тематику: “сказать пару-другую слов о малорусских песнях Екатеринославской губернии – исторических и современных”. Крім того, він просив для видання фотографії етнографічних груп півдня України [7]. Щодо фото – Новицький відгукнувся відразу, проте редактор вибрав із запропонованих ним лише два: кам’яні баби та старожил Арсеній Чернов (загалом у збірнику планувалося до 100 ілюстрацій). П. Южний просив Новицького також посприяти в отриманні матеріалів від Д.І. Багалія та В.Б. Антоновича. Однак за півтора року Я.П. Новицький так і не передав до збірника своєї статті. П.Южний навіть послав йому нотаріальну копію угоди з друкарнею про друк збірника, щоб той не мав сумніву в серйозності його намірів. І все ж стаття Новицького до збірника надіслана так і не була. На жаль, цей задум П. Южного не реалізувався, як і паралельний його проект періодичного видання (газети)

“Вестник Юга” (Катеринослав), до співпраці в якому він також запрошував Новицького [8].

Важливим для Якова Павловича була участь у періодичному “Екатеринославском календаре”, який редагував О.І. Єгоров. Редактор замовляв Новицькому переважно статті до календаря: про Дике поле, історію м. Олександрівська, “что-либо” із запорозьких старожитностей” [9]. Саме при такому підході могла чітко виявитися ініціатива автора, коло його зацікавленостей. Проте через відсутність фінансування це видання швидко припинило своє існування.

Рідкісна нині (відсутня в бібліотеках Дніпропетровська, Запоріжжя і Києва) катеринославська газета “Степь” стала одним з видань, у якому Новицький охоче друкував свої матеріали. Його запросили до співпраці в червні 1885 р. [10]. У лютому 1887 р. редактор Д. Маркович замовив йому “Очерки Запорожья” в популярному викладі й просив порадити інших авторів, які могли б писати в оповідному стилі. Редакція відмовилася від текстів історичних пісень, які пропонував Новицький, але виявила інтерес до “Исторического очерка Александровска”, проте, знову-таки, у максимально популярній формі.

Усі публікації Новицького в газеті “Степь” були відібрані редакцією за принципом популярних нарисів в оповідному стилі. Саме тому їх навряд чи можна віднести до власне наукового доробку вченого, розглядаючи їх як переважно популяризаторські. З іншого боку, сам Новицький ці тексти згодом пропонував “Киевской старине” для передруку, тобто цінував їх майже нарівні з науковими.

Миколаївська газета “Южанин” також зверталася до Якова Павловича за матеріалами. Однак коли він запропонував свої розвідки та тексти польових записів українського фольклору, то отримав невтішну відповідь: “Статьи, написанные исключительно на малороссийском языке, едва ли удобны для нас” [11]. Отже, наміри Новицького друкувати в газеті свої записи фольклору та народних переказів і легенд мовою оригіналу, без редагування та скорочень не виправдалися. Для видання йому доводилося робити стислі перекази-реферати, розбавлені лише окремими україномовними фольклорними цитатами.

Так само застерігала Новицького щодо подання україномовних текстів редакція газети “Одесский листок”. 30 травня 1885 р. секретар редакції В. Лучинський писав Якову Павловичу, що в його статтях повинно бути “минимум малороссийского слова”: “Должны Вас, впрочем, предупредить, что малороссийское слово подвергается стеснению со стороны местной цензуры: целую статью на малороссийском языке последняя не пропустит, в статьи можно вводитъ малороссийскую речь только между прочим...” [12].

Ще раніше Новицький почав друкуватися в іншій одеській газеті – “Одесский вестник” (1877, № 48, 68, 70, 164, 183 – кореспонден-

ції про сучасні йому події, № 154, 204 – статті про “запорозькі старожитності”). Упродовж наступних років Новицький друкував на замовлення редакції описові матеріали про сучасні йому події у своєму регіоні, нариси з історії козацтва [13]. Зокрема, саме в цій газеті з’явилися у багатьох номерах, з продовженням (1887, липень – серпень) його “Очерки Запорожья”. Редакція не ставила автору спеціальних вимог, він сам орієнтувався на програму та стиль видання. Утім, як свідчить листування, лише ця публікація була його самостійною пропозицією газеті, а відтак саме вона відбиває не стільки вимоги редакції та пристосування до них Новицького, скільки його власний авторський стиль і метод написання нарисів.

Так само за власною ініціативою Я.П. Новицький подав у газету “Днепр” свої нариси про “історичне Запорожжя”, які й були опубліковані окремими частинами в кількох номерах (1884, № 130 і далі). Публікація викликала певний резонанс, тому редакція рекомендувала автору видати їх окремою брошурою [14]. Крім того, в газеті був надрукований підготовлений Я.П. Новицьким нарис про Д. Яворницького та його праці.

Із місцевих видань Новицький запрошувався до співпраці також у газеті “Южный край” (1881), катеринославських: щотижневику “Днепровская молва” (1889-1899) та газеті “Приднепровье” (1897) [15].

Щодо російських центральних періодичних видань, то хронологічно першими стали публікації Новицького у московській газеті “Русский курьер” (1880, № 12, 21, 86, 116, 159, 252, 255). Всі вони стосувалися сучасних подій на півдні Російської імперії, коригувалися редакцією і “підганялися” під загальний стиль повідомлень з місць. Подібною за формою була і співпраця Новицького з московською газетою “Страна” (1880-1882), в якій було розміщено матеріали про Придніпров’я та ряд раніше ніде не друкованих історичних документів [16].

“Освітнянський” характер носили публікації Новицького у двох петербурзьких виданнях, які тримав один редактор (О.П. Пятковський), – “Народная школа” и “Наблюдатель”. У першому Яків Павлович надрукував рецензію на книгу барона М.О. Корфа з педагогіки (Народная школа. 1881, № 12) та кілька статей про стан народних шкіл у регіоні (1881, № 12; 1882, № 1). А в “Наблюдателе” він був автором статей про школи Олександрівського повіту (1882, № 1-2; 1887, № 8-9).

Усі публікації Я.П. Новицького у центральній пресі стосуються переважно сучасних йому подій, педагогічної тематики. Серед них немає статей про “запорозькі старожитності”. Це обумовлено редакційною політикою цих видань, переважно замовним характером публікацій, відсутністю у Новицького яскравого дару публіциста-аналітика, що вміє поєднувати історичні екскурси з поточною тематикою.

Що ж стосується його публікацій у регіональній пресі, то вони жорстко регламентувалися цензурними вимогами, характером видань, політикою головних редакторів, які намагалися нав'язати Новицькому визначену редакцією тематику з вимогою винятково популярного стилю викладу.

Аналіз публікацій Я.П. Новицького у пресі свідчить, що тематику, форму і стиль публікацій Новицького багато в чому диктували видавці. Їх вимоги не сприяли підготовці Новицьким серйозних наукових розвідок і закріплювали у нього потяг до популяризаторства, до якого він і так був схильний, публікації переважно сировинного матеріалу, орієнтацію на описовий стиль і мінімум авторських пояснень і роздумів. Лише збірник П. Южного передбачав цілком інший підхід і вимагав серйозної наукової праці, однак він не побачив світа, та й сам Новицький так і не зміг підготувати для нього якоїсь серйозної наукової статті.

Варто окремо зупинитися на питанні розповсюдження видань Я.П. Новицького, оскільки питання поширення творів ученого, система і методи їх реалізації є важливим фактором інформації про результати досліджень, їх визнання та використання колегами. Усе це тим більш важливе, коли мова йде про провінційного дослідника, праці якого значною мірою носять краєзнавчий характер.

Щодо Новицького, то, окрім книгарень Катеринослава, Олександрівська, Харкова, Одеси, Миколаєва, Херсона [17], його книги мали доволі широку реалізацію через дві київські книгарні. Першою почала брати видання Новицького для реалізації "Українська книгарня" на чолі з В. Степаненком. Цікаво прослідкувати, які саме праці Новицького та в якій кількості брала ця національно спрямована книгарня. Завдяки листуванню Я.П. Новицького це можна зробити цілком предметно.

Наприкінці 1910 р. дирекція "Української книгарні" замовила у автора майже всі запропоновані ним книги (10 назв) по 200-300 примірників із зауваженням: "Надіємось, що книжки добре підуть в люде" [18]. Розуміючи, що автор може поставитися з певною недовірою до замовника, який бере так багато книжок (на той час накладки книг місцевого видання в середньому становили 500-800 примірників), дирекція пропонувала автору звернутися за порадою до Д. Яворницького, котрий уже мав справу з книгарнею щодо продажу своїх видань. У вересні 1911 р. Новицький на нове замовлення книгарні вислав 11 своїх видань у кількох ящиках [19] – а отже, можна припустити, що вони цілком добре розповсюджувалися. Згідно з розпискою книгарні, вона прийняла 1508 примірників книг! При цьому В. Степаненко зробив приписку, щоб автор негайно прислав до книгарні всі свої нові видання [20].

Утім, як свідчить листування, перший значний попит поступово згас (книги відразу купили всі, хто цинив старовину і цікавився козаччиною), і 27 серпня 1912 р. В. Степаненко писав автору, що книги ідуть повільно, тому слід зайнятися їх рецензуванням у часописах (газеті "Рада", тобто національно спрямованій пресі), хоча при цьому просив надіслати ще 100 примірників "Народної пам'яті о Запорозьж" [21].

Через рік Новицький послав книгарні на розгляд нову брошуру "Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы, рецепты". Вона викликала значний інтерес у самого В. Степаненка та потенційних покупців ("дуже цікава річ"), а тому автору замовили відразу 200 примірників. При цьому В. Степаненко зауважував: "Коли й ще щось вийде, то зараз же шліть по сотні" [22].

Як бачимо, книгарня брала у автора всі його видання сотнями. Однак при цьому гроші за продані книги надсилала дуже нерегулярно, відмовляючись малою реалізацією. Врешті Я.П. Новицькому увірвався терпець, і він своїм листом від 5 березня 1915 р. запропонував В. Степаненку надіслати гроші за продані книги, а всі нереалізовані повернути для їх продажу у місцевих книгарнях [23]. Це подіяло: 11 березня "Українська книгарня" надіслала Якову Павловичу всі розрахунки за продані книги. Одночасно В. Степаненко не радив Я.П. Новицькому забирали книги, вказуючи на приклад Д. Яворницького, який, навпаки, з місцевих книгарень переправив усі книги до Києва. А відтак книгопродавець пропонував і далі надсилати йому нові видання.

Через рік (4 травня 1916 р.) Степаненко повідомив Новицького про те, що його книги потроху розходяться, "хоча тепер і мало хто займається наукою". Він просив "не ображати книгарню" та істориків-фахівців і не забирати в провінцію непроданих видань "з осередку України" [24]. Віддаючи належне "Українській книгарні", зазначимо, що, носячи спеціалізований характер, вона, продаючи книги Новицького, ширила їх саме серед українського національного свідомого читача та науковців, які займалися історією України. Книгарня навіть друкувала за власний рахунок рекламні листки на книги Я.П. Новицького – тобто піклувалася про поширення інформації про книги із "запорозької старовини" та їх автора.

Іншим каналом розповсюдження книжок Я.П. Новицького був книжковий магазин київського книгопродавця М.Я. Оглобліна. Крім того, він мав ще один – у Петербурзі. Оскільки його магазини не мали чіткого українського спрямування, тим цікавіше з'ясувати, що саме і скільки брав М.Я. Оглоблін у Новицького для реалізації.

Уже першим своїм листом від 13 січня 1911 р. М.Я. Оглоблін просив вислати "Запорожские клады" (10 шт.), "Материалы для истории Запорожья" (5 шт.), "Описание границы Азовской губернии" (3 шт.), "Народная память об урочищах За-

порожжя” (5 шт.), “Малорусские песни” (2 шт.), “С берегов Днепра” (2 шт.), “История г. Александровска” (2 шт.) [25]. Як бачимо, продавець, котрий добре орієнтувався у попиті на книги, просив у автора переважно видання про “запорозькі старожитності”. Всі замовлені ним видання містили якщо не цілком публікацію пам’яток (фольклорних, археологічних, етнографічних та ін.), то описові тексти, що пропонували чимало нової для сучасників інформації про запорозьке козацтво. Новицький відразу переправив усі замовлені книги, окрім “С берегов Днепра” (всі примірники якої було на той час уже продано).

Навесні 1914 р. М. Оглоблін повторив замовлення тих самих книг по 3-10 примірників і просив також “Малорусскую и запорожскую старину” (3 шт.), “Малорусские народные предания” (5 шт.), “Народная память о Запорожье” (5 шт.), “Духовный мир в представлениях малорусского народа” (3 шт.), “Малорусские народные заговоры” (10 шт.) [26]. Таким чином, ми бачимо, що не лише спеціалізовані книгарні виявляли зацікавленість у продажу книжок Я.П. Новицького.

Крім того, у Новицького були і постійні замовники його книг. Серед них перш за все слід назвати поміщика Тульської губернії Миколу Андрійовича Євдокимова. Так, у травні 1910 р. він попросив надіслати йому накладним платежем “Запорожские и гайдамацкие клады” (видання 1908 р.). Пізніше він викупив “Малороссийские исторические песни” і просив надіслати йому інші видання: “История г. Александровска”, “С берегов Днепра”, “Малорусская и запорожская старина”, “Малорусские народные предания и поверья”, “Народная память об урочищах”, “Материалы для истории запорожских казаков”. Уже до кінця 1910 р. Євдокимов купив у Новицького практично всі його окремі видання [27].

Того ж 1910 р. Яким Васильович Промислов з Москви просив надіслати йому накладним платежем всі книги Новицького, повідомивши автора, що він збирає літературу з історії та етнографії України [28].

Замовлення на книги Я.П. Новицького від двох незалежних одна від одної осіб, вочевидь,

вказують на публікації рекламних переліків книг Я.П. Новицького та розміщення їх у книгарнях, або, що більш вірогідно, публікацію цієї реклами в якомусь центральному виданні. Про що йдеться, зокрема, у листуванні Я.П. Новицького з Я.П. Промисловим. Про це ж можуть свідчити і замовлення на книги Я.П. Новицького з Кубані (М. Сулькевич), Єлисаветграда (П. Рябков), Одеси (полковник Корсун) [29].

Своїм друзям, знайомим та колегам Я.П. Новицький свої видання дарував. Про це свідчать листи, в яких адресати дякували за подарунки. Бібліотекам, навчальним закладам та громадським товариствам Я.П. Новицький передавав книги в дар. Це, перш за все, стосується місцевих закладів півдня України, а також міст Катеринослава, Харкова, Одеси, Єлисаветграда, Києва [30].

Як свідчить проведений нами аналіз, видання Новицького були наявні в усіх університетських бібліотеках підросійської України, громадських бібліотеках Катеринославщини, Харківщини та Одещини. Таке доволі широке їх розповсюдження як серед окремих осіб, які купували видання Новицького, так і в бібліотеках, забезпечували їх довге життя в середовищі науковців, студентів, усіх любителів краєзнавства та україністики. Проте найбільшу шану, популярність і авторитет Новицький, звісно, мав в Олександрівську. Міська громадська бібліотека навіть замовила спеціальну шафу для видань Я.П. Новицького, на якій була прикріплена табличка з іменем дарителя, а в залі бібліотеки розмістили його портрет [31].

Як бачимо, на прикладі дослідження листування та публікацій провінційного дослідника-краєзнавця Я.П. Новицького можна побачити продуктивність застосованого нами методу дослідження окремих проблем творчості конкретного науковця крізь призму його стосунків з видавцями, поширення його друкованих праць, зазирнути до його творчої лабораторії та дослідити його методу. Проведене дослідження дає можливість більш глибоко предствити специфіку публікаторської та творчої роботи автора, оцінити її результативність та досягнення.

Література

1. Див. матеріали Перших Новицьких читань. – Запоріжжя, 2002. – 146 с. Тут подається загальна бібліографія Я.П. Новицького.
2. Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнології ім. М. Рильського НАН України. Інститут рукописів (далі – ІМФЕ ІР). – Ф.4. – Спр.119, 136.
3. Там само. – Ф.4. – Спр.119. – Арк.2-3 зв., 6-6 зв.
4. Там само. – Ф.4. – Спр. 119. – Арк.9-10.
5. Там само. – Ф.4. – Спр.138. – Арк.1; Спр.112. – Арк.1.
6. Там само. – Ф.4. – Спр.121. – Арк.1-2.
7. Там само. – Ф.4. – Спр.121. – Арк.3.
8. Там само. – Ф.4. – Спр.122. – Арк.1-6.
9. Там само. – Ф.4. – Спр.82. – Арк.1-3.
10. Там само. – Ф.4. – Спр.115. – Арк.1.

11. Там само. – Ф.4. – Спр.116. – Арк.1.
12. Там само. – Ф.4. – Спр.114. – Арк.1.
13. Там само. – Ф.4. – Спр.106. – Арк.2-3.
14. Там само. – Ф.4. – Спр.113. – Арк.1, 3-4.
15. Там само. – Ф.4. – Спр.110. – Арк.1; Спр.128. – Арк.1; Спр.120. – Арк.1.
16. Там само. – Ф.4. – Спр.108. – Арк.1-4.
17. Там само. – Ф.4. – Спр.123. – Арк.1; Спр.127. – Арк.1.
18. Там само. – Ф.4. – Спр.125. – Арк.1.
19. Там само. – Ф.4. – Спр.139. – Арк.1-1зв.; Спр.140. – Арк.29.
20. Там само. – Ф.4. – Спр.140. – Арк.28; Спр.139. – Арк.2-2 зв.
21. Там само. – Ф.4. – Спр.139. – Арк.3-3 зв.
22. Там само. – Ф.4. – Спр.125. – Арк.2.
23. Там само. – Ф.4. – Спр.139. – Арк.4-4 зв.
24. Там само. – Ф.4. – Спр.140. – Арк.31-31 зв.
25. Там само. – Ф.4. – Спр.126. – Арк.1.
26. Там само. – Ф.4. – Спр.126. – Арк. 3.
27. Там само. – Ф.4. – Спр.124. – Арк.1-5.
28. Там само. – Ф.4. – Спр.94. – Арк.1; Спр.95. – Арк.2.
29. Там само. – Ф.4. – Спр.96. – Арк.1; Спр.97. – Арк.1; Спр.98. – Арк.1.
30. Там само. – Ф.4. – Спр.129. – Арк.2; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукопису. – Ф.202. – Спр.160. – Арк.1-3; Спр.163. – Арк.1.
31. НБУВ ІР. – Ф.202. – Спр.166. – Арк.1.